

Pécsi Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar
Nyelvtudományi Doktori Iskola
Alkalmazott Nyelvészet Doktori Program

DOKTORI ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

Bérces Emese

**A zene terminológiája. Lexikográfiai, terminológiai
és szemiotikai megközelítés**

Témavezető:

Dr. habil. Fóris Ágota, egyetemi docens

Pécs, 2011

1. A kutatás előzményei

Tanulmányaimat a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán a Nyelvtudományi Doktori Iskola Alkalmazott Nyelvészet Programjában folytattam. Pécsen szereztem magyar szakos egyetemi diplomát 2006-ban, és a Pécsi Tudományegyetem Művészeti Karának Zeneművészeti Intézetében zongoratanár–kamaraművész szakon diplomáztam 2008-ban.

A kettős végzettség és érdeklődés vezetett arra, hogy jelentkezzem a fenti doktori iskolába, és értekezésemben a nyelvtudományt és a zenetudományt összekapcsoljam. Előbb a lexikográfia, majd a terminológia egyre szélesebb útjaiban, legvégül pedig a szemiotika tágabb kereteiben és lehetőségeiben találtam meg azt az – eddig kevésbé vizsgált – területet, melyen a kutatásaimat végeztem.

Két évtizedes zenei tanulmányom a zenei szaknyelv és terminológia egységességét és magától értetődőségét közvetítette felém, így a kutatásom első fázisában nem törekedtem többre, mint leíró és rendszerező vizsgálatra. Ám már az első pillanatban szembesültem azzal, hogy egyáltalán nem problémamentes a zenei terminusok használata és osztályozása, sőt hogy ennek a területnek az átfogó vizsgálatára – legalábbis magyar területen – mind ez idáig még nem került sor.

2. Az értekezés célkitűzése, módszerei és forrásai

Bizonyított tény, hogy a zenetanulás sokféle szempontból hasznos a gyermekek, és általában a felnőttek életében is. Rengeteg kutatás jutott arra az eredményre, hogy a zenével való foglalkozás számos területen hasznosítható, és segít a nyelvi készségek fejlesztésében is (pl. *Agyunk sokat fejlődik a zenetanulástól*: web; *A zene okossá tesz*: web; Janurik 2008: web; *Serkenti a tanulást a zene*: web; Acsády 2003a, 2003b: web). A nyelv és zene összefüggése (pl. Vargha et al. 1977, Ujfalussy 1979) miatt érdemes a zene nyelvével foglalkozni, és nem feltétlenül csak zenei, hanem nyelvészeti – lexikográfiai, terminológiai, szemiotikai szempontból is. Ezt az általános célt tűztem ki magam elé ennek a dolgozatnak a megírásakor.

2.1. Konkrét célok

Az említett általános törekvés konkrétabb és kisebb célok megfogalmazásában öltött testet. Kiindulási pontom, hogy mind a nyelvi, mind a nem-nyelvi jelek terminusoknak

tekinthetők, ennek vizsgálatára pedig nagyon jó lehetőséget ad a zenei szaknyelv. A vizsgálatok céljait így nyelvi és nem-nyelvi zenei terminusokra egyaránt megfogalmazhatjuk.

Az értekezésben bemutatott vizsgálatok célja:

- a magyar zenei szótárak könyvészeti adatainak összegyűjtése;
- zenei szótárak szerkezetének és tartalmának fogalomalapú, részletes vizsgálata;
- annak vizsgálata, hogy a nemzetközi és a magyar lexikográfiai és terminográfiai gyakorlat hasonló témákra összpontosít-e;
- a zenei szaknyelv vizsgálata, ebből egy konkrét részterület kiválasztása és részletes terminológiai vizsgálata: a zenében használt nyelvi és nem-nyelvi tempójelzések terminológiai szempontok szerinti elemzése,
- a tempójelzések fogalmi rendszerének tisztázása, ennek alapján pedig azok terminológiai rendszerének a leírása,
- a magyar zenei terminológia jellemzőinek kimutatása, a terminológiai pontosság tanulmányozása a zenei szaknyelvben;
- a zongora alkatrészeire vonatkozó nyelvi jelek funkcionális-szemantikai és morfológiai vizsgálata;
- a zenei jelek osztályozása,
- a kortárs zenei nem-nyelvi jelek szemiotikai vizsgálata és csoportosítása;
- a kortárs zenei nem-nyelvi jelek terminológiai vizsgálata és csoportosítása;
- a zenei helyesírás alapvető jellemzőinek összegyűjtése és csoportosítása, valamint
- a zenei helyesírás összevetése a „hagyományos” helyesírással.

A megfogalmazott, egymásba fonódó kutatási célok a kutatás során konkrét kutatási feladatokba ágaztak ki, melyekhez meg kellett találnom a megfelelő kutatási módszereket. Ebben sokat segített Fóris (2008) kutatómódszertan könyve.

2.2. Módszerek és források

A kutatás során többféle, egymást kiegészítő módszert alkalmaztam, a kutatási területhez alkalmazkodva. Vizsgálataim alapvetően leíró jellegű, empirikus vizsgálatok.

A zenei szaknyelv feltérképezéséhez könyvtárakban fellelhető, valamint az interneten hozzáférhető zenei szaknyelvi és lexikográfiai referenciaműveket tanulmányoztam.

A lexikográfiai vizsgálatok forrásai olyan szótárak voltak, melyeket általánosan használnak a zenével foglalkozók (zenetanárok, zenét tanulók, zenészek stb.). A kiválasztott kiadványokat minden esetben részletesen feldolgoztam az adott vizsgálat igényei szerint: nem elégedtem meg azzal, hogy néhány példát kiemeljek, hanem csak az összes terminus értékelése után tartottam befejezettnek a vizsgálatot.

A funkcionális-szemantikai és a morfológiai vizsgálat forrásai a vizsgált hangszer történetével és felépítésével foglalkozó szakkönyvek voltak.

A terminológiai, a szemiotikai és a zenei ortográfiai kutatásaimhoz zenei szótárakat és kottákat használtam fel forrásként, de könyvekben lévő zenei jelekkel, fogalmakkal is dolgoztam. A kották esetében a zeneirodalom felmérhetetlen bősége nem teszi lehetővé a források teljes körű vizsgálatát. A kortárs zeneművekkel kapcsolatos vizsgálatban leszűkítettem a vizsgálati korpusz körét a zongorakottákra, és azokon belül is bizonyos kortárs zeneszerzők konkrét műveire. Több műhöz kéziratban jutottam hozzá, orgona- és zongoraművész tanárom, Király Csaba segítségével, aki maguktól a kortárs szerzőktől kapta meg ajándékba a kéziratokat, és azokat készségesen kölcsönadta nekem (az egyik nehezen hozzáférhető zenei szakszótárt is tőle kaptam meg elemzésre). Megtörtént, hogy maga a zeneszerző, Vidovszky László mutatta meg nekem egyik művének a kottáját, magyarázatot fűzött hozzá, és a darabot meg is hallgatta velem.

3. Az értekezés felépítése

Az értekezés kilenc fejezetből áll, ezekhez *Tartalomjegyzék*, *Köszönetnyilvánítás*, *Irodalomjegyzék* és *Függelék* kapcsolódik. A *Függelék*ben található a *Klasszikus zenei szótárak bibliográfiája*, a *Kotta-*, valamint az *Ábrajegyzék*.

Az *első*, bevezető *fejezet*ben kijelölöm a kutatás tárgyát, a témaválasztás okát, majd az értekezés felépítésének leírása következik. A fejezet végén foglal helyet a *Köszönetnyilvánítás*.

A *második fejezet*ben a releváns szakirodalmat dolgozom fel. Definiálom a dolgozat alapfogalmait (szótárak szócikkei; Tagg 1999; Ligeti et al. 2008; Fóris 2005; Bessé et al. 1997), felvonultatom a zenével kapcsolatban lévő diszciplínákat (Pap 2002, Tatarkiewicz 2006, Hermann 1999, Ligeti et al. 2008, Hofstadter 2005), köztük a zene és a nyelvészet

határterületét (Fodor 2001; Farkas 1993; Fónagy–Magdics 1963, 1967; László 1961, 1985; Magdics 1963; Molnár 1954; Kassai 1998; Bojtár 1985; Comrie et al. 2006; Crystal 2003; Szij 2000; Sági 1980; Susam-Sarajeva 2008; Bernstein 1979; Bodnár 2010), majd sorra veszem a zenei szaknyelv, a zenei lexikográfia, a zeneszemiotika és a zenei terminológia legfontosabb tulajdonságait és törekvéseit, valamint szót ejtek az előbbi diszciplínák mindegyikével kapcsolatot tartó zenei ortográfiáról is.

A zene szaknyelvét az azzal foglalkozó igen csekély szakirodalomban (pl. Szabó 2000) voltaképp a zenei lexikával azonosítják, az – elsősorban történeti – vizsgálatok a szakszavakat, szakkifejezéseket járják körül, szöveg szintű zenei szaknyelvi vizsgálatok pedig még nem folytak eddig.

A magyar nyelvészeti szakirodalom tanulmányozása alapján általában megállapítható, hogy a nagyobb lélegzetű, összefoglaló jellegű munkákban nem foglalkoznak a zenei szaknyelvvvel és annak változásával (pl. Pais 1955, Kovalovszky 1955, Gáldi 1957), és csak elvétve találkozhatunk zenei kifejezésekkel nyelvújítás korabeli szójegyzékekben (pl. Barczafalvi Szabó 1787) és egyéb régi forrásokban. Vannak olyan könyvészeti és szótári művek, ahol szerepet kap a zene (pl. Sági 1922, Frecskay 2001/1912), mégsem bír nagy jelentőséggel, így zenei témájú összefoglaló munka hiányában a zenei terminusok vizsgálatához általános és zenei szakszótárakat vettem alapul. Ebben a fejezetben három 20. századi, magyar általános nyelvi szótárban (ÉrtSz., ÉKsz¹ és ÉKsz²) vizsgálom meg a *zene* terminus szócikkét.

A szemiotika alapfogalmának, a *jel*nek a definiálása mind a mai napig nehéz feladat (pl. Voigt 2008; Fülöp 2003; Peirce 2004, eredeti: 1975, 1932; Saussure 1997, eredeti: 1967, 1931). Számos zenei példával megmutatom, hogy a szemiotika különféle elméleteit (pl. Saussure 1997, eredeti: 1967, 1931; Barthes 2003 eredeti: 1964) a zenei jelekre is vonatkoztatni lehet. A vizuális zenei jelekre koncentrálok, hiszen az értekezésben az auditív zenei jelekkel csak említés szintjén foglalkozom, de hozok zeneszemiotikai példát auditív zenei jelek tipológiájára is (Tagg 1999).

Terminológiai kiindulási pontom az, hogy mind a nyelvi, mind a nem-nyelvi jelek terminusoknak tekinthetők, a zenében ezt az állítást igazoltam is a *terminus* modern definícióinak (Fóris 2005, Galinski 2007, Galinski–Weissinger 2010, eredeti: 2008) felhasználásával, zenei példákon keresztül. A terminológia ma egyre jobban fejlődő terület, a terminológiai vizsgálatoknak minél több tudományra és tárgykörre ki kell terjednie, így a

terminusok szempontjából nagyon változatosnak tekinthető zenére is. Ezt a munkát kezdtem meg ebben az értekezésben.

Ahhoz, hogy a zene nyelvét, a zenei jeleket, terminusokat vizsgálhassuk, azokról állításokat tehessünk, tudni kell, hogy valóban helyes alakkal találkoztunk-e, ismerni kell az adott terminus elfogadott, helyes formáját – ezért fontos megvizsgálni, hogy létezik-e egy olyan, fölötte – preskriptív – szint, amely a zene nyelve írott oldalának egységesítésével, normalizálásával, és ezzel együtt értékelésével foglalkozik: létezik-e zenei helyesírás.

A zenei ortográfia kutatási területe a zenetörténet és a tipográfia területéhez kapcsolható. A zenetörténeti és a zenei lexikográfiai munkákban írják le részletesen a zenei lejegyzés jeleit (pl. Szendrei 2005/1938, Dobszay 1993, Mizsei: web, Böhm 2000/1961), valamint tipográfiai-grafikai oldalról közelítik meg a kérdést (Löblin 1982). A nyelvészetben a lexikológia, a szaknyelvek és a terminológia területén foglalkoznak a zene nyelvi jeleivel, de kevés magyar nyelvű tanulmány jelent meg a témáról (pl. Szabó 2000, Fóris–Bérces 2007). Ebben a fejezetben összegyűjtöm és csoportosítom a zenei helyesírás alapvető jellemzőit (pl. Böhm 2000/1961), és összevetem a zenei helyesírást a „hagyományos”-sal. Megmutatom, hogy ebben a tekintetben is van hasonlóság a zenei nyelv és a természetes nyelvek között – a zenei preskripció is vizsgálható, és csakúgy, mint a dolgozat összes többi vizsgálatában, itt is megjelenik az a specifikum, amivel csak a zene rendelkezik.

A *harmadik fejezetben* megfogalmazom az értekezés általános és konkrét céljait, valamint ismertetem az értekezésben leírt vizsgálatok módszereit.

A *negyedik fejezetben* a zenei lexikológiával, lexikográfiával és terminológiával foglalkozom, magyar és külföldi viszonylatban egyaránt. A zenei lexikológia, lexikográfia és terminológia viszonylag fiatal mint diszciplína: kb. 15-20 éve létezik, és mind ez idáig csak külföldön indítottak el olyan nagy projekteket, melyek a zenei szakszókincset próbálták rendszerezni. Ezek a projektek elsősorban német és olasz területen, a nyugati zene „öshazájában” láttak napvilágot, és a zenei terminusok időben és szakágban változatos mintáját dolgozzák fel. Szótárakat, annotált bibliográfiákat, szövegtörzseket találunk a középkor, a reneszánsz, de a legújabb zene terminusait is bemutatva, vagy fellelhetőek az énektanítás, a zeneelmélet, a zeneesztétika, a zenei filozófia, a zenei nyelvészet és a zenekritika tárgykörének legfontosabb szövegei is (pl. LmL, LESMU, HmT). Ezek a kutatások ösztönzést jelentettek és jelentenek még több ilyen irányú projekt elindítására, de Magyarországra ez idáig sajnos még nem ért el ezek jelentőségének a szele, nálunk leginkább

szakszótárakkal találkozunk – így a dolgozatban csak külföldi példákat tudtam hozni ilyen típusú projektekre.

A zenei terminusok megtalálhatók szótárakban, és mivel számos zenei szótár jelent meg Magyarországon, online projektek pedig nincsenek, érdemes lexikográfiai munkákat megvizsgálni, ha a zenei szakszókincset kívánjuk tanulmányozni. Ebben a fejezetben több zenei szakszótárt (Szabolcsi–Tóth 1930–31¹, 1935², majd Bartha (főszerk.) 1965; Dahlhaus et al. 1983–85; Böhm 2000/1961; Darvas 1978; Berkiné Szalóczy [2001 (é.n.)]; Goll 1900; Falk 1938; Leuchtmann 1978; Praet et al. [2000 (é.n.)]; Ittészné Kövendi 2001) bemutatok.

Az MTA Szótári Munkabizottsága célul tűzte ki a magyar szótáriródlalom bibliográfiájának elkészítését. Az általános szótárak adatainak összegyűjtése megtörtént (Magay 2004, 2011), a szakszótári könyvészeti adatok összegyűjtése azonban még a jövő feladata. Ehhez a törekvéshez kapcsolódva készítettem el a klasszikus zenei szótárak bibliográfiáját, mely az értekezés végén található a *Függelékben*.

Összességében megállapítható, hogy nincs összhang a hazai és a külföldi zenei lexikológia, lexikográfia, terminológia és terminográfia területén: míg külföldön lexikográfiai, leginkább online projektek vannak, addig Magyarországon az elektronikus adatbázisok készítésének ideje még nem jött el, itt elsősorban nyomtatott zenei szakszótárakat adnak ki, e művek az esetek túlnyomó többségében kiváló minőségű munkák.

Az *ötödik fejezetben* a nyelvi, zenei tempójelzések terminológiai vizsgálatát végeztem el. Az értekezésben igazoltam, hogy a zenei nyelvi és nem-nyelvi jelek egyaránt terminusok, így mindkét típusú zenei jel alávethető terminológiai vizsgálatnak. Mivel korábban ilyen típusú kutatásokat nem végeztek, ki kellett választanom egy terminuscsoportot mind a nyelvi, mind a nem-nyelvi jelek közül. A nyelvi jelek közül a tempójelzésekre esett a választásom. Ezeket a terminusokat szótárakból emeltem ki (Dahlhaus et al. 1983–85; Szabolcsi–Tóth 1965; Böhm 2000/1961; Darvas 1978). Összegyűjtöttem a tempójelzések lehetséges csoportosítási szempontjait, és azok mellé (egyben össze is vetve őket egymással) állítottam egy saját készítésű, onomasziológiai megközelítésű osztályozási keretet, melyben elhelyeztem valamennyi tempójelzést, melyet a szótárak tartalmaztak. Ennek a klasszifikációnak a segítségével tisztáztam a zenei tempójelzések fogalmi rendszerét, és leírtam azok terminológiai rendszerét. A szótárakban fellelhető definíciók között olykor ellentmondást találtam, de talán a zene művészet jellegéből is fakad, hogy nem mindig egyértelmű definíciókat találunk a zenei szótárakban.

A *hatodik fejezetben* a nyelvi zenei jeleknek hagyományosabb nyelvészeti vizsgálatára: a zongora alkatrész-elnevezéseinek funkcionális-szemantikai és morfológiai szempontból történő elemzésére kerül sor. Ennél a vizsgálatnál szakkönyvekben (Williams 2003; Gát 1964) található elnevezéseket elemzek. Bemutatom a zongoraalkatrész-elnevezések funkciók szerint való elkülönülésének rendszerét, felvázolom ezen elnevezések morfológiai mintázatát, valamint kiemelem a vizsgált elnevezések történeti változásának jelentőségét. Ezekkel a vizsgálatokkal bizonyítom, hogy a zenei nyelvi terminusok nem csupán onomasziológiai, hanem szemasziológiai oldalról is megközelíthetők: az elnevezések mögött megbúvó logika a részletekbe menő kutatás segítségével világossá válik.

Az alkatrészek elnevezéseinek vizsgálatakor – magyar nyelven íródott, friss szakirodalom híján – fordított műből dolgoztam, ezért az abban talált zongoraalkatrész-elnevezéseket ebben a fejezetben zenei és hagyományos helyesírási vizsgálatnak is alávetem. Zenei ortográfiai szempontból helyes alakok találhatók a szakkönyvben, ezek azonban a magyar helyesírás szabályainak sokszor ellentmondanak, ezért javaslatot teszek valamennyi alkatrésznek a helyesírási szabályzatban foglaltaknak megfelelő írásmódjára, mely egy későbbi magyar kiadáshoz szolgálhat majd alapul.

A *hetedik fejezetben* bemutatom a zenei jelek csoportosítási lehetőségeit, és megvizsgálom szemiotikai szempontból (elsősorban Peirce és Saussure jeleméletét felhasználva (Peirce 2004, eredeti: 1975, 1932; Saussure 1997, eredeti: 1967, 1931)) a kortárs, nem-nyelvi, vizuális zenei jeleket, azokat egybevetve a korábbi korok még jóval szerényebb nem-nyelvi kínálatával. A nem-nyelvi zenei jeleket szótárak ritkán tartalmazzák, így azok vizsgálatához forrásként kottákat, valamint a kottákhoz mellékelte jelmagyarázatokat használtam fel. Leszűkítem a kört a kortárs (1945 utáni) művekben fellelhető nem-nyelvi zenei jelekre. Bemutatom, hogy a 20. században a nem-nyelvi jelek száma a többszörösére nőtt a korábbi korokhoz képest, és hogy a peirce-i ikon–index–szimbólum hármasságbeli dominancia a kortárs nem-nyelvi jelekben az ikonikusság irányába mozdult el.

A *nyolcadik fejezetben* kortárs, nem-nyelvi, vizuális zenei jeleket elemzek terminológiai szempontból. Forrásként ebben a vizsgálatban is kottákat, valamint az azokhoz tartozó jelmagyarázatokat használtam fel. A zenei nem-nyelvi jelek száma kevesebb, mint a nyelvi jeleké, e két típusba tartozó jelek mégis egyenrangúak: a zeneszerzői magyarázatokban a nem-nyelvi jeleket nyelvi jelekkel definiálják, és ugyanarra a fogalomra a kottákban is mindkét típusú jel használatban van. A zenei jelek között akadnak poliszém, illetve szinonim jelek is. A nem-nyelvi zenei terminusok – a nyelviakkal ellentétben – kombinálódni is

képesek egymással, kevert jelek is vannak, melyek az alapjelek tulajdonságait magukon viselik. A nem-nyelvi jelek kevés számú formából épülnek fel, többféle elrendezésük adja ki az értelmüket. Vagyis a zene írott nyelve is elemekből és szabályokból épül fel, csakúgy, mint a természetes nyelvek.

4. Az értekezésben leírt vizsgálatok új tudományos eredményei

- 1) Elkészítettem a klasszikus zenei szótárak magyar bibliográfiáját, mellyel kapcsolódtam az MTA Szótári Munkabizottságának törekvéséhez. A szótárak közül többet elemeztem és bemutattam az értekezésben.
- 2) A lexikográfiai vizsgálatok eredményei mutatják, hogy nagyon hiányos a magyar zenei terminológia onomasziológiai megközelítésű feldolgozottsága.
- 3) Összevettem a külföldi és a magyarországi zenei lexikográfiai kutatásokat. Megmutattam, hogy míg külföldön nagy lélegzetű zenei nyelvi – főképp online adatbázisok létrehozására indult – kutatási projektek vannak, addig ezek Magyarországon még ismeretlenek: itthon nyomtatott szótárak kiadása a jellemző.
- 4) Magyarországon elsőként végeztem terminológiai vizsgálatot zenei terminusokkal – nyelvekkel és nem-nyelvekkel egyaránt.
- 5) Felállítottam egy onomasziológiai megközelítésű osztályozási rendszert, melyben elhelyeztem a vizsgált nyelvi zenei terminusokat. A kidolgozott rendszer alkalmas további kutatások elvégzésére is.
- 6) A zenei tempójelzések és a zenei dinamika kapcsolódási pontjait megmutattam, ezzel ajtót nyitottam a dinamikai zenei terminusok terminológiai elemzése felé.
- 7) Bebizonyítottam, hogy a zenei nyelvi és nem-nyelvi jelek egyaránt terminusoknak tekintendők, teljesen egyenértékűek, így mindkét csoport alávethető ugyanazon vizsgálatoknak, akár egyszerre is. Az egyenértékűségből következik az is, hogy – csakúgy, mint más szaknyelvekben – a zene nyelvében is léteznek szinonimák.
- 8) Felállítottam a zenei jelek csoportosításának rendszerét.
- 9) A kortárs, nem-nyelvi zenei jelek szemiotikai vizsgálatával megmutattam, hogy a nyelvi és a nem-nyelvi jelek aránya megváltozott a 20. században: egyre több nem-nyelvi jel született; és ezen nem-nyelvi jelek ikonicitása igen magas fokú.

- 10) Elvégeztem a zongora alkatrészeire vonatkozó (nyelvi) jelek funkcionális-szemantikai és morfológiai vizsgálatát, és az alkatrészeket jelölő terminusok helyes írásmódjára tettem javaslatot.
- 11) Összegyűjtöttem a zenei helyesírás jellemzőit, és azokat összevettem a „hagyományos” helyesírás jellemzőivel. A zenei helyesírásnak nincs sem szabályzata, sem szabályozó testülete, így a kialakuló szabályok száma és érvényességi köre bizonytalan. Elvértve bukkannak fel szótárakban és tankönyvekben. Betartásuk vagy megszegésük minősítése és következményei azonban megegyeznek a „hagyományos” helyesírásával: magasabb presztízsű a „helyesen” írt kotta, és rosszabb megítélésű, gyakran pedig félrevezető a tévesen vagy hanyagul írt változat.
- 12) Kimutattam, hogy a zenét művelők, valamint a laikusok által is általánosan elfogadott véleménnyel szemben a zenei nyelv sok ellentmondást tartalmaz. Ez több káros következménnyel jár, például megnehezíti a zenét tanuló fiatalok zenei szocializálódását.
- 13) Vizsgálataim eredményei, a hatalmas méretű vizsgálati anyag disszertációban bemutatott, demonstrációt célzó része önmagában is azt mutatja, hogy a zenei lexikográfia kutatása, terminológiai adatbázisok létrehozása a zeneszerzők, az előadóművészek, a zenét tanulók és a zenekedvelők közös érdeke.

5. Az elért eredmények alkalmazási, hasznosítási lehetőségei

- 1) A magyar zenei szaknyelv tanítására és tanulására nagyon kevés helyen van lehetőség az országban. Az értekezés zenei kutatásokban eddig nem ismert metódusai és eredményei rámutatnak arra, hogy szükség lenne a zenei szaknyelv oktatására alapfoktól felsőfokig, mert annak ismerete közelebb vinné a zenészeket munkájuk tárgyához, és új megvilágításba helyezné azt.
- 2) A zenei terminusok bemutatott vizsgálatait további kutatásoknak szolgálhatnak kiindulópontjául. Az értekezés több további kutatási lehetőséget nevez meg (pl. könnyűzenei terminológia, kották összevetése a szótárak definícióival).
- 3) A kutatás eredményei alapot szolgáltatnak a zenei terminológiai adatbázisok fejlesztését megalapozó elméleti, valamint a kivitelezését támogató kutatásoknak.

- 4) A kortárs nem-nyelvi jelek többsége nagy fokban ikonikus. Mivel a kisebb gyerekek még elsősorban képekkel, rajzokkal ismerkednek, így az ő zeneoktatásukban ezeket a jeleket nem kortárs műveknél is fel lehetne használni, ez egyfajta zenei vernakuláris módszer lehetne – a vernakularitás kiterjesztett értelmében.
- 5) A zenei szótárak elemzése segíthet zenészeknek, zeneoktatóknak és zenét tanulóknak, illetve szüleiknek abban, hogy döntsenek, melyik szótárt vegyék meg; illetve általában a zenei szótárak vizsgálatai hozzájárulhatnak a zenei szótárak minőségi javulásához is.
- 6) A nemzetközi lexikográfiai projektek bemutatása és megismertetése lehetőséget teremthet hasonló projektek magyarországi elindítására.
- 7) A különböző szaknyelvekben – így a nyelvészetben is – egyre gyorsabban és egyre nagyobb számban jelennek meg a betűszókkal, kódokkal, különböző jelekkel jelölt terminusok. Az értekezés nemcsak rávilágít a nem-nyelvi jelekkel jelölt terminusok kutatásának szükségességére, hanem szemléletével, eredményeivel kiinduló alapot is nyújt.

6. A tézisekhez felhasznált szakirodalom és források

6.1. Szakirodalom

Acsády László dr. (2003a): A zenetanulás idegrendszeri háttere II/1. *Parlando* 2003/1.; <http://www.parlando.hu/Acsadi1.htm> (hozzáférés: 2010. 12. 16.)

Acsády László dr. (2003b): A zenetanulás idegrendszeri háttere. II/2. *Parlando* 2003/2.; <http://www.parlando.hu/Acsadi2.htm> (hozzáférés: 2010. 12. 16.)

Barczafalvi Szabó Dávid (1787): *Szigvárt*.

Barthes, Roland (2003): *A szemiológia elemei*. In: Kárpáti Eszter (szerk.) 36–88. (Eredeti: *Le degré zéro de l'écriture suivi de éléments de semiologie*. Éditions D'Art Gonthier, 1964)

Bernstein, Leonard (1979): *A megválaszolatlan kérdés*. Zeneműkiadó, Budapest.

Bessé, Bruno de – Nkwenti-Azeh, Blaise – Sager, Juan C. (1997): Glossary of terms used in terminology. *Terminology*, Vol. 4, 1, 117–156.

Bodnár Gábor (2010): *A zene szaknyelvről*. In: Dobos Csilla (szerk.) 359–376.

- Bojtár Endre (1985): *Kevés szóval litvánul*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Cabré, Maria Teresa (1998): *Terminology. Theory, Methods and Applications. (Terminology and Lexicography Research and Practice 1)*. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia.
- Comrie, Bernard–Matthews, Stephen–Polinsky, Maria (2006): *A nyelvek világtalasa. A világ nyelveinek eredete és fejlődése*. Kossuth Kiadó, Budapest.
- Crystal, David (2003): *A nyelv enciklopédiája*. Osiris, Budapest.
- Dobos Csilla (szerk.) (2010): *Szaknyelvi kommunikáció*. Miskolci Egyetem – Tinta Könyvkiadó, Miskolc–Budapest.
- Dobszay László (1993): *A gregorián ének kézikönyve*. Editio Musica, Budapest.
- Farkas Ferenc (1993): Vers, nyelv, zene és fordítás. *Kortárs* 10, 121–128.
- Fodor István (2001): *Mire jó a nyelvtudomány?* Balassi Kiadó, Budapest.
- Fónagy Iván – Magdics Klára (1963): Az érzelmek tükröződése a hanglejtésben és a zenében. *Nyelvtudományi Közlemények* 65, 102–135.
- Fónagy Iván – Magdics Klára (1967): *A magyar beszéd dallama*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Fóris Ágota (2005): *Hat terminológia lecke*. (Lexikográfia és terminológia kézikönyvek 1.) Lexikográfia Kiadó, Pécs.
- Fóris Ágota (2008): *Kutatásról nyelvészeknek. Bevezetés a tudományos kutatás módszertanába*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Fóris, Ágota – Pusztay, János (eds.): *Current Trends in Terminology. Proceedings of the International Conference on Terminology*. Szombathely, Hungary, 9th–10th of November, 2007. (Terminologia et Corpora 4.) BDF, Szombathely. Megjelenés alatt.
- Fóris Ágota – Bérces Emese (2007): A zenei szaknyelv és a zenei lexikográfia aktuális kérdései. *Magyar Nyelvőr*. 131, 3, 270–286.
- Fülöp Géza (2003): *Mi a jel?* In: Hegedűs Vilmos (szerk.) 69–77.
- Gáldi László (1957): *A magyar szótárirodalom a felvilágosodás korában és a reformkorban*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

- Galinski, Christian (2007): *Terminology in the Web (accessibility), via the Web (distribution) and through the Web (creation)*. Elhangzott Szombathelyen, a *Current Trends in Terminology* című konferencián, 2007. november 9–10-én. In: Fóris, Ágota – Pusztay, János (eds.). Megjelenés alatt.
- Galinski, Christian – Weissinger, Reinhard (2010): Terminológiai szabványosítás és fordítási szabványok. *Magyar Terminológia* 3, 1, 8–20. Eredeti: Terminologie standardization and translation standards. In: XVIIIth FIT World Congress / XVIIIe Congrès mondial de la FIT / Daishiba-jie Shijie Fanyi Dahui. Translation and Cultural Diversity / Traduction et diversité culturelle / Fanyi yu duoyuan-wenhua. Proceedings / Actes / Lunwenji. Shanghai: Foreign Languages Press (CD-ROM). 11., 2008)
- Gát József (1964): *A zongora története*. Zeneműkiadó Vállalat, Budapest.
- Hegedűs Vilmos (szerk.) (2003): *Bevezetés a szemiotikába. (A jeltudomány alapjai)*. Zsigmond Király Főiskola, Budapest.
- Hermann Imre [1999 (é.n.)]: *Perverzió és muzikalitás. Adalékok a perverzió dinamikájához*. Animula Kiadó, Budapest.
- Hofstadter, Douglas, R. (2005): *Gödel, Escher, Bach*. Typotex, Budapest. [Harmadik változatlan utánnymás]
- Horányi Özséb – Szépe György (szerk.) (2004): *A jel tudománya. Szemiotika*. General Press Kiadó, Budapest. Második, bővített kiadás. (Első kiadás: 1975)
- Janurik Márta (2008) A zenei képességek szerepe az olvasás elsajátításában. *Magyar Pedagógia* 108, 4, 289–317.; http://www.magyarpedagogia.hu/document/Janurik_MP1084.pdf (hozzáférés: 2010. 12. 16.)
- Kassai Ilona (1998): *Fonetika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Kárpáti Eszter (szerk.) (2003): *Szöveggyűjtemény a szemiotika tanulmányozásához*. Aula, Budapest.
- Kovalovszky Miklós (1955): *Tudományos nyelvünk alakulása*. In: Pais (szerk.) 227–312.
- László Zsigmond (1961): *Ritmus és dallam*. Zeneműkiadó Vállalat, Budapest.
- László Zsigmond (1985): *Költészet és zeneiség. Prozódiai tanulmányok*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

- Ligeti György – Marczi Mariann – Nádler István (2008): *Nádler–Ligeti*. Jaffa Kiadó, Budapest.
- Löblin Judit (1982): *A hangjegyzírás a kezdetektől a tipográfiáig*. (eredeti kiadvány: Magyar Grafika, 1982. 1–2.) <http://mek.oszk.hu/00200/00207/> (hozzáférés: 2010. 12. 16.)
- Magay Tamás (szerk.) (2004): *A magyar szótáriródalom bibliográfiája*. (Lexikográfiai füzetek 1.), Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Magay Tamás (szerk.) (2011): *A magyar szótáriródalom bibliográfiája*. (Lexikográfiai füzetek 1.), Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Magdics Klára (1963): A beszéddallamtól a zenei dallamig. *Nyelvtudományi Közlemények*. 65, 2, 341–360.
- Mizsei Zoltán: *A zenetörténet hozzájárulása a magyar középkor történetének megismeréséhez*. In: Magyar zenetörténet Web. <http://www.magyarzenetortenet.hu/ol/olak01.doc> (hozzáférés: 2010. 12. 16.)
- Molnár Imre (1954): *A magyar hanglejtés rendszere. A magyar énekbeszéd recitativóban és ariosóban*. Zeneműkiadó, Budapest.
- Pais Dezső (szerk.) (1955): *Nyelvünk a reformkorban*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Pap János (2002): *Hang–ember–hang. Rendhagyó hangantropológia*. Vince Kiadó, Budapest.
- Peirce, Charles S. (2004): *A jelek felosztása*. In: Horányi–Szépe (szerk.) 24–37. (Horányi Özséb (szerk.) (1975): *A jel tudománya*. Gondolat, Budapest. Eredeti: *Collected Papers II*. Mass. Cambridge, 1932.)
- Sági István (szerk.) (1922): *A magyar szótárak és nyelvtanok könyvészete*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai, 18. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
- Sági Mária (1980): *Zenei generatív készségek kísérleti vizsgálata. Improvizációk funkciók akkordokra*. Népművelési Intézet, Budapest.
- Saussure, Ferdinand de (1997): *Bevezetés az általános nyelvészetbe*. Corvina, Budapest. (Saussure, Ferdinand de (1967): *Bevezetés az általános nyelvészetbe*. Gondolat, Budapest.; Eredeti: Bally, Charles et al. (szerk.) (1931): *Cours de linguistique générale*. Payot, Paris.)

- Susam-Sarajeva, Şebnem (ed.) (2008): *Translation and Music*. Special Issue: The Translator. *Studies in intercultural communication*. 14, 2.
- Szabó Zsolt (2000): A zenei szaknyelv néhány kérdése. *Magyar Nyelvőr* 124, 1, 32–46.
- Szépe György (szerk.) (1979): *Az anyanyelvi oktatás korszerűsítéséért*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Szendrei Janka (2005/1938): *A Mos Patriae kialakulása. 1341 előtti hangjegyes forrásaink*. Balassi Kiadó, Budapest.
- Szűj Enikő (szerk.) (2000): *Reguly Antal „hangjegyre szedett” finnugor dallamai*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Tagg, Philip (1999): *Introductory notes to the Semiotics of Music*. <http://tagg.org/xpdfs/semiotug.pdf> (hozzáférés: 2010. 02. 05.)
- Tatarkiewicz, Władysław (2006): *Az esztétika alapfogalmai. Hat fogalom története*. Kossuth Kiadó, Budapest.
- Ujfalussy József (1979): *Észrevételek a zenei és az anyanyelvi nevelés kapcsolatairól*. In: Szépe György (szerk.) 245–247.
- Vargha Balázs – Dimény Judit – Loparits Éva (1977): *Nyelv zene matematika*. RTV-Minerva, Budapest.
- Voigt Vilmos (2008): *Bevezetés a szemiotikába*. Loisir Kiadó, Budapest.
- Williams, John-Paul (2003): *A zongora*. Vince Kiadó, Budapest.

6.2. Források

- Agyunk sokat fejlődik a zenetanulástól*. <http://www.lifenetwork.hu/lifenetwork/20091116-zenetanulas-soran-sokat-fejlodik-az-agy.html> (hozzáférés: 2010. 12. 16.)
- A zene okossá tesz*. <http://www.tgy-magazin.hu/2007.-december/a-zene-okossa-tesz-2.html> (hozzáférés: 2010. 12. 16.)
- Berkiné Szalóczy Dorottya (szerk.) [2001(é.n.)]. *Zenei kislexikon*. (A Tudás Könyvtára sorozat) FIESTA-SAXUM, Budapest.
- Böhm László (2000/1961): *Zenei műszótár*. EMB Zeneműkiadó, Budapest. [Az 1961-es kiadás reprintje.]

- Dahlhaus, Carl – Eggebrecht, Hans Heinrich (szerk.) – Boronkay Antal (magyar kiadás szerk.) (1983–1985): *Brockhaus–Riemann Zenei Lexikon I-III*. Zeneműkiadó Vállalat, Budapest.
- Darvas Gábor (1978): *Zenei zseblexikon*. Zeneműkiadó, Budapest.
- ÉKsz¹ = Juhász József – Szőke István – O. Nagy Gábor – Kovalovszky Miklós (szerk.) (1972): *Magyar értelmező kéziszótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- ÉKsz² = Puztai Ferenc (főszerk.) (2003): *Magyar értelmező kéziszótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest. [2. átdolgozott kiadás.]
- ÉrtSz. = Bárczi Géza – Ország László (vezető szerk.) MTA Nyelvtudományi Intézete (1980/1962): *A magyar nyelv értelmező szótára*. VII. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Falk Géza (1938): *Zenei kis lexikon*. Bárd Ferenc és Fia, Budapest.
- Freckay János (2001/1912): *Mesterségek szótára*. Nap Kiadó, Budapest. [Reprint. 1.kiadás: Hornyánszky Viktor (1912), Budapest.]
- Goll János (1900): *Általános zene-műszótár*. (Tudományos zsebkönyvtár 61.) Pozsony–Budapest.
- HmT = Eggebrecht, Hans Heinrich (Hrsg.) (1979–): *Handwörterbuch der musikalischen Terminologie*. Im Auftrag der Akademie der Wissenschaften und der Literatur ·Mainz. nach Hans Heinrich Eggebrecht. <http://www.muwi.uni-freiburg.de/hmt/>; <http://www.sim.spk-berlin.de/deutsch/hmt/> Riethmüller, Albrecht (Hrsg.), Bandur, Markus (Reg.). Steiner, Wiesbaden majd Stuttgart. (hozzáférés: 2010.02.06.)
- Ittészné Kövendi Kata (összeáll. és szerk.) (2001): *Magyar–angol zenei szaknyelvi szótár. Hungarian–English Dictionary of Musical Terminology. / English–Hungarian Dictionary of Musical Terminology*. Angol–magyar zenei szaknyelvi szótár. Jazzoktatási és Kutatói Alapítvány, Budapest.
- LESMU = *Lessico Musicale Italiano*. multimedialis adatbázis. <http://www.disas.unifi.it/CMpro-v-p-85.html> (hozzáférés: 2010.12.16.)
- Leuchtmann, Horst (főszerk.) (1978): *Terminorum Musicae Index Septem Linguis Redactus*. (...) *Hétnyelvű zenei szótár*. (Magyar, német, angol, francia, olasz, spanyol, orosz) Akadémiai Kiadó, Budapest – Bärenreiter Kassel, Basel–Tours–London.

LmL = Bernhard, M. (szerk.) (1992–): *Lexicon musicum Latinum medii aevi*. [Wörterbuch der lateinischen Musikterminologie des Mittelalters bis zum Ausgang des 15. Jahrhunderts. / Dictionary of Medieval Latin Musical Terminology to the End of the 15th Century.] Verlag der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, München. <http://www.lml.badw-muenchen.de/> (hozzáférés: 2010.12.16.)

Praet, Wilfried et al. (eds.). [2000 (é.n.)] *Organ dictionary*. (...) *Orgonaszótár*. (in English, German, Dutch, Danish, Swedish, Norwegian, French, Spanish, Catalan, Italian, Portugese, Rumanian, Latin, Finnish, Tschech, Hungarian, Russian, Japanese and Esperanto) CEOS, Nieuwkerken. [2. kiadás]

Serkenti a tanulást a zene. <http://www.lifenetwork.hu/lifenetwork/pszichologia/20100726-serkenti-a-tanulast-a-zene.html> (hozzáférés: 2010. 12. 16.)

Szabolcsi Bence – Tóth Aladár (szerk.) (I. kötet (A-K) 1930¹, II. kötet (L-Z) 1931¹, bővített kiadás, és pótkötet I-III.: 1935²): *Zenei lexikon. A zenetörténetírás és zenetudomány enciklopédiája*. Győző Andor, Budapest.

Szabolcsi Bence – Tóth Aladár (1965): *Zenei lexikon I–III*. (Főszerk.: Bartha Dénes, szerk.: Tóth Margit) Zeneműkiadó Vállalat, Budapest. (Átdolgozott új kiadás)

7. Az értekezés témájához kapcsolódó publikációk és tudományos előadások

7.1. Publikációk

Tanulmányok

Bérces Emese (2006): *A zenei tempójelzések terminológiai elemzése*. In: Fóris Ágota –Pusztay János (szerk.): *Utak a terminológiához*. (Terminologia et Corpora – Supplementum 1.) BDF, Szombathely. 60–79.

Bérces Emese (2007): *Zenei szótárak az oktatásban*. In: Fóris Ágota–Tóth Szergej (szerk.): *Ezerarcú lexikon*. (Terminologia et Corpora – Supplementum 2.). BDF, Szombathely. 131–142.

Bérces Emese (2007): *A gyorsítást kifejező zenei tempójelzések terminológiai rendszerezése*. In: Pusztay János (szerk.): *A magyar mint veszélyeztetett nyelv? (Az Uralisztika Tanszék Kiadványai 12.)* Savariae: BDF, 52–64.

- Bérces Emese (2007): *Terminological examination of the musical tempo designations*. Elhangzott Szombathelyen, a *Current Trends in Terminology* című konferencián, 2007. november 9–10-én. In: Fóris, Ágota – Pusztay, János (eds.): *Current Trends in Terminology. Proceedings of the International Conference on Terminology*. Szombathely, Hungary, 9th-10th of November, 2007. (Terminologia et Corpora 4.) BDF, Szombathely. Megjelenés alatt.
- Fóris Ágota–Bérces Emese (2007): A zenei szaknyelv és a zenei lexikográfia aktuális kérdései. *Magyar Nyelvőr* 131, 3, 270–286.
- Fóris Ágota – B. Papp Eszter – Bérces Emese – Czékmán Orsolya – Tamás Dóra (2008): *Terminusok jelentésmegadása magyar szótárakban*. In: Sárdi Csilla (szerk.): *Kommunikáció az információs technológia korszakában. A XVII. MANYE Kongresszus előadásai*. Siófok. 2007. április 19–21. (A MANYE Kongresszusok előadásai 4.) Vol 4/1. MANYE–Kodolányi János Főiskola, Pécs–Siófok. 172–176.
- Bérces Emese (2008): *Állandó tempóra vonatkozó zenei tempójelzések jelei és jelentésük*. In: Gecső Tamás – Sárdi Csilla (szerk.): *Jel és jelentés*. Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár – Tinta Könyvkiadó, Budapest, 18–24.
- Bérces Emese (2009): Kortárs zongoradarabok kottáinak terminológiai elemzése. *Magyar Terminológia* 2, 1, 1–30.
- Bérces Emese (2009): *A kortárs zenei jelek szemiotikája*. In: Balázs Géza – H. Varga Gyula (szerk.) (2009): *Ikonikus fordulat a kultúrában. Magyar Szemiotikai Tanulmányok 18–20*. Magyar Szemiotikai Társaság – Líceum Kiadó, Budapest–Eger, 358–369.
- Bérces Emese – Fóris Ágota (2009): *A zenei szaknyelvi helyesírás és a zenei ortográfia – a nyelvi és a nem nyelvi jelek helyesírása*. In: Balázs Géza – Dede Éva (szerk.) (2009): *Európai helyesírások. Az európai helyesírások múltja, jelene és jövője*. Inter Kht. – Prae.hu, Budapest, 303–314.
- Bérces Emese (2010): *A zongoraalkatrészek elnevezéseinek vizsgálata*. In: Zimányi Árpád (szerk.): *A tudomány nyelve. A nyelv tudománya. Alkalmazott nyelvészeti kutatások a magyar nyelv évében. A XIX. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus előadásai*. Eger, 2009. április 16–18. (A MANYE Kongresszusok előadásai 6.) Vol. 6/2. MANYE–Eszterházy Károly Főiskola. Székesfehérvár–Eger. 764–770.

Recenziók, kritikák

Bérces Emese (2003): Nagy magyar helyesírási szótár. (In: Szótárak a világból.) *Iskolakultúra* XIII, 6–7, 145–149.

Bérces Emese (2005): Nyelvhelyességi lexikon. (In: A frazeológiától a terminológiáig, a menedzsmenttől a nyelvhelyességig. Szótárkritikák.) *Iskolakultúra* XV, 5, 121–124.

Bérces Emese (2006): Helyesírás. (In: Hét szótár – hét típus. Szótárkritikák.) *Iskolakultúra* XIV, 8, 127–131.

Bérces Emese (2008): Magyar–angol zenei szaknyelvi szótár – English–Hungarian Dictionary of Musical Terminology (recenzió). *Magyar Terminológia* 1, 1, 146–152.

7.2. Előadások

A gyorsítást kifejező zenei tempójelzések terminológiai rendszerezése. 2006. november 9–10.

Szombathely. „A magyar mint veszélyeztetett nyelv” című konferencián.

Terminusok jelentésmegadása magyar szótárakban. (Fóris Ágotával, B. Papp Eszterrel, Czékmán Orsolyával és Tamás Dórával) 2007. április 19–21. **Siófok.** XVII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus.

Állandó tempóra vonatkozó zenei tempójelzések jelei és jelentésük. 2007. október 29–30.

Budapest. A „Jel és jelentés” című konferencián.

Terminological examination of the musical tempo designations. 2007. november 9–10.

Szombathely. A „Current Trends in Terminology” című konferencián.

A kortárs zenei jelek szemiotikája. 2008. október 17–19. **Eger.** 6. Semiotica Agriensis: „Ikonikus fordulat a kultúrában és a társadalomban” címmel megrendezett konferencián.

A zongoraalkatrészek elnevezéseinek vizsgálata. 2009. április 16–18. **Eger.** XIX. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus.